

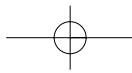
ФУНКЦІЇ ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ДЖЕРЕЛА, ДИНАМІКА

Віктор Ковальський,
*Президент видавничої організації "Юрінком Інтер",
кандидат юридичних наук, доцент*

Осмислення ролі права у перехідному періоді від тоталітарної до ефективної соціальної, правової держави вимагає ґрунтовного визначення функцій права й держави, розуміння їх співвідношення та взаємодії. У функціях права відбиваються сутнісні властивості права, коли йдеться про організаційну (інтегративну), інформаційну, соціально-економічну, культурно-виховну, регулятивну й охоронну функції. Ці властивості пов'язані з активним соціальним призначенням права, а отже, вони впливають із потреб суспільного розвитку, відповідно до яких створюються закони, закріплюється баланс впливу права на державу, суспільство, людину. Українські теоретики права вважають, що напрям впливу — найбільш суттєвий компонент функції права, який є свого роду відповіддю на потреби суспільного розвитку, результатом законодавчої політики, що концентрує ці потреби і трансформує їх у позитивне право. Змінюються, підвищуються суспільні потреби — змінюються підвищуються функції права. Тут безперечно йдеться про діалектику єдності функцій, зокрема функцій держави, які переходять від обслуговування самої держави до обслуговування суспільства, завдяки

чому здійснюється перехід від статичного компоненту функцій права до динамічного, від стабільності самого права до його змін.

Взагалі термін "функція" є досить багатозначним. У біології під функцією розуміється самодостатня специфічна діяльність організму або окремого органа (головного мозку, кінцівок); у кібернетиці функція означає цілеспрямовану дію певної системи (структури), а в математиці функція — це перемінна величина, що змінюється залежно від зміни іншої величини. У правовій науці функція визначається як соціальна роль права або держави щодо макро- або мікрооточення. Функції держави, зокрема, трактуються як об'єктивно визначені основні напрями або види діяльності, які виражають суть, призначення, роль і місце її в суспільстві. Виокремлюючи певні критерії класифікації за суб'єктами, об'єктами, способами, засобами та умовами реалізації, розрізняють загальнодержавні функції (політична, соціальна, економічна, культурна, ідеологічна, екологічна та інші), функції окремих типів і форм держав, зокрема владні (законодавча, виконавча, судова), основні (політична, економічна, фінансова, культурна, ідеологічна) та додаткові

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

(інформаційна, інтегративна, прогнозувальна, програмувальна), а також зовнішні та внутрішні функції держави. Отже, функції права визначаються призначенням права у різних сферах суспільного життя. При цьому розрізняються функції права загальносоціальні (політична, економічна, соціальна, ідеологічна) та спеціальні (регулятивна, охоронна, установча, інформаційна).

Функції права реалізуються через систему права, зокрема через галузі, інститути, норми, договори, прецеденти та через акти застосування права, а також шляхом відповідної діяльності органів державної влади. У свою чергу, додамо, що правова роль, яку має виконувати соціалізована особа, також має всі ознаки функціональної належності.

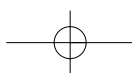
Досить великим внеском у теорію функцій є розробки науковців-кібернетиків. У відомій класичній роботі американських кібернетиків Р. Акоффа і Ф. Емері зазначається, що функцію не можна відривати від структури, а функціональне уявлення про природу речей є цілком сумісним із розумінням про природу структури речей. Так, слід розрізняти зовнішні й внутрішні функції речей або подій, що є залежними від їхньої структури. Наприклад, годинники (механічні, кварцеві, сонячні тощо) іманентно слугують для визначення часу; компас вказує постійний напрямок на північ; термометр (механічний, електричний) вказує на рівень температури; автомобільний транспорт виконує функцію доставки вантажів або пасажирів. Кожна інша річ, що структурно належить до класу зазначених

речей, буде виконувати зазначені функції самим фактом належності до цього класу речей. В даних прикладах різні за структурою речі (механізми) виконують стабільну функцію, що є зовнішньою щодо самої речі (механізму). В той же час особа, наділена здатністю вчинювати різні операції, дії (а отже, в змозі виконувати різні ролі, в тому числі правові), наприклад, щодо придбання речі тощо, реалізує властиву не лише їй, а багатьом іншим особам, внутрішню функцію*.

Беручи до уваги такі міркування, ми вправі говорити про ідеологічні, прагматичні й емпіричні складові функції права. Власне йдеться про аспекти впливу права, що визначається як ідея (завдання або мета), поширюється через канали суспільного спілкування, засоби масової інформації, механізми культивування правової ментальності, а відбивається в певних правових відносинах та правових фактах.

Певне уявлення з ідеології функціонального впливу права можна отримати, аналізуючи текст чинної Конституції України, в якому відокремлюються та перемешковуються саме організаційна (інтегративна), інформаційна, соціально-економічна, регулятивна, культурно-виховна та охоронна функції. Зокрема, про організаційну (інтегративну) йдеться в статтях 3, 6, 7, 8, 13, 18, 23, 24, 106, 107, 116, 119 Конституції; про соціально-економічну функцію — у 1, 13, 15, 16, 17, 32, 36, 41, 42, 44, 46, 47, 85, 92, 116, 119, 132, 138, 143; інформаційну — у 17, 31, 32, 34, 50, 92; культурно-виховну — у 52, 92, 12, 11, 35, 36, 49, 53, 54,

* (Цит. за: Р. Акофф і Ф. Емері О целеустремленных системах. Сов.радио. — 1974. — С. 34-39.).

66, 85, 92, 116, 119, 132, 137, 138, 143; охоронну — у 8, 13, 16, 17, 24, 25, 27, 28, 29, 32, 34, 35, 36, 39, 42, 44, 46, 51, 54, 55, 59, 63, 65, 85, 92, 116, 127, 129, 145; регулятивну — у статтях 6, 20, 24, 26, 29, 30, 33, 36, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 54, 57, 67, 72, 75, 77, 76, 82, 85, 88, 91, 92, 95, 103, 106, 117, 127, 128, 137, 140, 252 Конституції України.

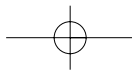
Органічно функції права втілюються в основних напрямках діяльності української держави, зокрема в державних програмах, які приймає Верховна Рада України відповідно до ч. 4 ст. 144 Конституції України, а розробляє Кабінет Міністрів України. На рівні місцевого самоврядування право розробляти відповідні програми надано місцевим державним адміністраціям. Національними програмами керується у своїй діяльності й Президент України. За даними Інституту стратегічних досліджень при Секретаріаті Президента України, в Україні виконується безліч різноманітних державних й недержавних програм*. Здебільшого вони є продуктом внутрішньої політики української держави, фактором взаємодії державних інституцій з неурядовими організаціями, інститутами громадянського суспільства.

Ідейні аспекти функцій права впливають із завдань права, що стоять перед ним у конкретний історичний проміжок часу. Залежність функцій права від його завдань проявляється у тому, що, по-перше, завдання часто безпосередньо обумовлюють саме існування функцій, по-друге, визначають їх зміст і, по-третє, суттєво впливають на форми та методи їх ре-

алізації, визначають конкретні напрями, форми реалізації правового впливу та його напрями. Тому небезпідставно вважається, що функції й функціонування права є пов'язаними проявами його дії. У зв'язку з цим необхідно розрізняти основні та похідні завдання функцій права. Перші, так би мовити, головні завдання, відбиваються, на нашу думку, загалом у напрямках політики держави (внутрішньої, соціальної, кримінальної), стилі управлінської діяльності (авторитарному чи демократичному, правовому або навпаки позаправовому). Другі або похідні завдання відбиваються у правових режимах певного напрямку діяльності (обвинувальному у досудовому слідстві чи каральному у внутрішній політиці держави, розвиненій системі захисту прав і свобод людини, активній охороні суверенітету держави, вертикально підпорядкованій бюджетній політиці, певних засобах підтримки національної валюти, засобах забезпечення митних режимів, пільговому захисті вітчизняного товаровиробника тощо) спираються саме на конституційні завдання та принципи державної внутрішньої політики.

Прагматичні аспекти функцій права, в свою чергу, базуються на засобах, способах, ресурсах державної діяльності. Зазначені процеси, режими, а також об'єкти, з приводу й навколо яких формуються функції права, надають певну можливість уявити властивості цих функцій, їх роль й межі впливу на законодавчу систему, на внутрішню політику, практику правозастосування.

* (За різними джерелами, за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів у нашій країні підтримується більше двохсот програм соціально-економічного та благодійного напрямку).

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

Функції права випливають з його сутнісної якості. Безперечно, що сутнісні ознаки права (нормативність, впорядкованість, відтворення й стабілізуючий вплив на суспільні відносини, а також державна забезпеченість) мають надзвичайно важливе значення для розуміння природи функцій права. Російські теоретики права з цього приводу дотримуються такої думки: право практично нездійснене без державного апарату і процесуальної форми його діяльності, спрямованої на застосування правових норм, вирішення спорів, примус до виконання й дотримання права, покарання правопорушників. Інституціоналізація права полягає в єдності нормативної основи правопорядку і спеціального апарату, що є спроможним забезпечити здійснення (включаючи охорону, захист, відновлення) правових норм через правовідносини.

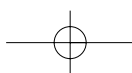
У своїй сукупній визначеності функції права спрямовують дію права на: підтримку людини, демократизацію держави й розбудову громадянського суспільства, забезпечення як загальносоціальних, так і приватних інтересів. В той же час функції права закріплюються у певних державних пріоритетах, які з'являються у перехідний період і потребують не тільки впорядкування, а й усунення конфліктів, колізій, локалізації соціальних суперечностей тощо.

Іманентно емпіричні аспекти функції права представлені у політичних і правових документах, програмах боротьби зі злочинністю, корупцією, запобіганню правопорушень, а також у концепції судово-правових перетворень в українській державі; багато положень, що безпосередньо пов'язані з емпіричними аспектами функцій права, реалізуються в ста-

тусних законах, зокрема про: діяльність банків, органів виконавчого провадження, судоустрою, прокуратури, міліції, служби безпеки, оперативно-розшукову діяльність, контррозвідувальну діяльність тощо. Поширення тих чи інших правових відносин і правових фактів якраз обумовлено наявністю або появою систематизованих (консолідованих, кодифікованих або інкорпорованих) нормативно-правових актів. Йдеться про соціальне призначення правотворчості, за якою встановлюються певні стандарти, вимоги до правової поведінки. А отже, йдеться не про "дарування" юридичним або фізичним особам певних можливостей або благ. Ми маємо на увазі саме об'єктивне право, на підставі якого відбувається правова роль, вимальовуються стандартні правові ролі, в яких будь-яка особа відбивається як правоактивний суб'єкт.

З точки зору структури й конструювання функцій (включаючи мету, завдання окремих інститутів та норм права, межі впливу тощо) важливу роль відіграють саме конституційні норми, а також законодавство з економічного, науково-технічного, соціально-культурного розвитку, з охорони довкілля, боротьби зі злочинністю, правового виховання громадян, які у сукупності визначають соціальну і правову сутність держави, спрямовують діяльність її керівних та спеціально уповноважених органів. Виходячи із завдань зазначених норм та нормативно-правових актів, функції права мають бути каталізатором розвитку демократичної державності, проявом соціальної сутності і спрямованого поступу української держави.

Проаналізована проблематика характеризується новизною та мас-

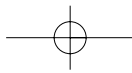

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

штабністю завдань державного будівництва, поєднанням багатьох інститутів, зокрема охорони та захисту як у публічній, так і приватній сферах правового регулювання суміжних галузей права. Це стосується, безумовно, й взаємодії правових підсистем, якими є зокрема, праворегуляційна, правоохоронна та правозахисна підсистеми, окремі інститути, які лише на перший погляд є виокремленими. У зв'язку з цим значною мірою по-новому в розвитку правового життя постає питання про комплексні правові реалії, зокрема такі важливі інститути, як національна безпека, правовий порядок, законність, відповідальність державних інститутів за організацію соціальних процесів, розвиток демократії та становлення системи забезпечення конституційних прав людини. В реальному житті ці інститути пов'язані між собою завдяки певним правовим властивостям, якими є стабільність правових відносин, правомірність прийнятих рішень, законність у сенсі загального дотримання чинних нормативно-правових актів. Усі ці властивості (стабільність, правомірність, законність тощо) виявляються взаємопов'язаними практично з усіма функціями держави (соціальною, організаційною, економічною, інформаційною, регуляційною, охоронною), а також з такими складовими внутрішньої політики, як економічна, інформаційна, екологічна, фінансова безпека. На нашу думку, бажано більш чітко уявляти ту закономірність функціонального призначення права, яка полягає в тому, що всі функції права мають виконуватися, по-перше, одночасно (принцип стабільності), по-друге, кумулятивна дія функцій (наприклад, регулятив-

ної, організаційної, соціально-економічної й охоронної) відбувається асинхронно й потребує постійного коригування (принцип координації), й, нарешті, по-третє, кожна із зазначених функцій має окреме поле застосування, певні межі (принцип субординації). Проілюструємо це на конкретному прикладі, зазначеному в загальнонаціональній правовій газеті "Юридичний вісник України". Так, підбиваючи підсумки 2008 року, редакції українських ЗМІ, в тому числі редакція ЮВУ, серед інших найважливіших подій виокремила явище, яке мало назву "спасіння інституту національної валюти" в умовах різкої зміни курсу гривні та можливого дефолту у країні у зв'язку із втратою здатності своєчасного обслуговування зовнішнього боргу. Причини цього явища вимагали оперативного та адекватного втручання в ситуацію з боку політичного керівництва держави. Зокрема скорочення валютних надходжень у державу наприкінці 2008 року від експорту стало результатом світової економічної кризи й було визнано в фінансових колах головною зовнішньою причиною падіння гривні. Другою причиною вважається різке необґрунтоване збільшення попиту на долар всередині країни як наслідок неконтрольованого рефінансування банківської системи, зокрема тих банків, що потерпали від необмеженого споживчого кредитування. Рефінансування відбулося шляхом поширеної практики протекціонізму з боку керівництва Нацбанку України, про що неодноразово йшлося у ЗМІ. Тому бездіяльність влади, її небажання включити охоронні процедури й забезпечити охоронну функцію Конституції держави стали третьою

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

причиною падіння курсу національної валюти. Проте політичні вимоги забезпечити стабільність гривні саме у діяльності Нацбанку, відповідні заяви Президента, Глави Уряду та опозиції, а також створення тимчасової парламентської комісії з розгляду наслідків діяльності НБУ нарешті призупинили різке падіння та руйнацію національної валюти як такої. Як нам здається, при цьому відбулося грубе порушення вимог ст. 99 Конституції, в якій проголошується, що забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України. На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, — цінової стабільності. Керівництво Національного банку України мало публічно забезпечити стабільність національної валюти, але не вчинювати непублічні дії на користь групи банків. Лише завдяки наполегливості, ЗМІ було опубліковано відомості про групу банків, щодо яких прийнято рішення з їх рефінансування за рахунок активів Нацбанку України*. Це рішення набуло публічного характеру лише після оприлюднення списку декількох банків й, врешті-решт, кілька десятків банків отримали рефінансування у розмірі більше ніж 40 млрд. грн. Зазначене ще раз нагадує про неприпустимість ухилу виключно на регулятивні та саморегулятивні компоненти функціонування фінансово-банкової сфери, забуваючи про охоронні процедури та відповідальність високо-

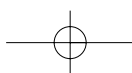
посадовців, які допускають спекулятивну діяльність у сфері фінансів та банківської системи.

Отже, правовий вплив на суспільні відносини, правові події, органи держави й громадські об'єднання, яким адресується виконання правових вимог, включає форми, способи й шляхи такого впливу. Потрібно зазначити, що реалізація правових принципів, настанов, заборон, приписів, норм відбивається в суспільному, правовому житті. Йдеться про інформаційний та ціннісно-орієнтаційний вплив права. Крім того, до зазначених форм впливу важливо додати системний культурологічний вплив права на правову ментальність громадян, що є змішаною формою впливу (йдеться про одночасний вплив на масову свідомість правової інформації, орієнтаційний вплив інформації про право, ціннісний вплив на правову ментальність, який завжди є сильнішим за наявності відповідних правових стереотипів).

Способи впливу права відбуваються через такі формати забезпечення впливу, як дотримання права, виконання вимог права, використання правових вимог, що відбуваються через правові ролі громадян у відносинах між державою та державними інституціями.

Шляхи впливу права на суспільні відносини полягають у виробленні постійних багатовекторних каналів спілкування й поведження громадян і публічних інституцій з приводу реалізації правових вимог, вказівок, настанов, що виникають між державними інституціями, між державою і людиною, між окремими громадяна-

* (Див.: www.dt.ua/1000/1550/64996/).

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

ми, групами громадян. У даному випадку йдеться про функціонування права в соціальній системі. Якщо форми й способи впливу права є формально більш визначеними, то шляхи впливу права є менш визначеними й піддаються визначенню як складова правової ментальності або як частина правової спрямованості громадян, а також як складова фахової культури правників.

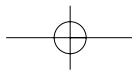
Загальна характеристика функцій права дає можливість узагальнити їх основні риси як внутрішніх, так і зовнішніх ознак. Вони полягають у наступному.

Перше. Функції права іманентно випливають із надбудовної сутності права, його місця як соціально-політичного, нормативного та об'єднуючого фактора суспільства, держави, суспільних спільнот. **Друге.** Функції права мають цінносно-орієнтовний, інформативний та владний напрями дії, включають різні, іноді протилежні механізми регулювання (демократичні, примусові, дозвільні, заборонні, установчі), закріплення, захисту певних соціальних та правових відносин. **Третє.** Функції права впорядковують суспільні відносини, правові ролі; забезпечують позитивну динаміку розвитку правового життя та правових реалій, соціального та економічного життя. **Четверте.** Функції права визначають стабільний безперервний скоординований вплив на різні об'єкти, відносини, цінності, що є характерним для системи права та владного впливу держави. Представники харківської школи теорії держави та права зазначають також те, що функції права становлять єдину цілісну систему, вивчення та аналіз якої дає можливість глибше зрозуміти значення і зміст

кожної конкретної функції права, їх взаємозв'язок та взаємовплив.

Реалізація функцій права передбачає виконання певних завдань, поєднання методів здійснення державної діяльності, зокрема правотворчості, державного управління, державного контролю, правосуддя, правоохоронної діяльності. Ці методи характеризуються пов'язаністю з правом, його принципами, певними презумпціями, режимами, статусами, фікціями, що розкривають системну взаємодію та системний взаємозв'язок між правовими явищами, між державою і правом.

Як було зазначено раніше, властивості функцій мають подвійну залежність. По-перше, вони пов'язані із функціонуванням правової держави. Тобто йдеться про такі властивості функцій, як обов'язковість, публічність, цілеспрямованість, що характеризують організаційну, охоронну, регулятивну, інформаційну та соціальну функції. По-друге, певні властивості вказують на залежність функцій від системи права. Мається на увазі стабільність, координованість та субординація правового впливу права. В юридичній науці взагалі існування двох аспектів, тим більше подвійна залежність, вимагає особливо чіткого пояснення такого феномену. Тому зупинимось більш детально на питанні подвійної залежності функцій як таких. Певною мірою це пояснюється залежністю функцій як на пряму впливу права на суспільні відносини і в той же час як реалізація його соціального призначення. А отже, йдеться про широке розуміння функцій права. З одного боку, як процес впливу права на суспільні відносини, суспільство і людину, а з іншого — як результат

ПОГЛЯД НАУКОВЦЯ

цього впливу. Таке розуміння функцій права визнається практично у всіх українських джерелах з теорії держави та права. У російських джерелах функції права кореспондуються із розумінням їх як дії права тобто як інформаційна, цінносно-мотиваційна спрямовуюча дія на суспільні відносини, в межах певного простору, часу і кола осіб. Дія права стосується функціонування не тільки окремих норм, а й всієї правової системи. Причому така дія має внутрішню і зовнішню сторони. Внутрішня сторона пов'язана із сприйняттям права його адресатами, а зовнішня — із формами, методами, які позначають вплив права, а також формами та методами правомірної поведінки управомочених та зобов'язаних суб'єктів. Причому

дія права не може не базуватися на суспільних потребах та інтересах людини. В той же час на дію права впливає й діяльність держави. Держава акумулює засоби правової регуляції й застосовує їх для досягнення цілей права. Дійсно, якщо впорядкованість суспільних відносин, їх системність і динамізм є необхідною умовою функціонування й розвитку суспільства, то функції права полягають у тому числі й у упорядкуванні суспільних відносин, наданні їм стабільності й унормованості. Проте головним в аспекті дії права, акумулюванні його функцій має бути ефективна реалізація прав громадян й розвиток громадянського суспільства. ♦

Список використаних джерел:

1. *Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник* За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. — 2-е вид. перероб. і доповн. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 317.
2. *Новий тлумачний словник української мови. 2 вид., виправл.* К.: Аконт. — 2007. Т. 3 — С. 675.
3. *Загальна теорія держави і права: Підручн. для студ. юрид. вищих навч. закладів; За ред. В.М. Цвіка, О.В. Петрішина.* — Х.: Право, 2009. — С. 157.
4. *Юридична енциклопедія: в 6 т. /редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.* — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 6: С. 312-313.
5. *Теорія держави і права. Академічний курс.* — С. 319.
6. *Общая теория государства и права. Академический курс.* — В 3-х т. /Отв. ред. М.Н. Марченко. — Т 2. — М.: Норма, 2007. — С.58.
7. *Ковальський В.С., Козинцев І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади.* — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С.14.
8. "Юридичний вісник України", 2009. — № 1-2.
9. *Теорія держави і права. Академічний курс.* — С.317.
10. *Загальна теорія держави і права* За ред. В.М. Цвіка, О.В. Петрішина. — Х.: Право, 2009. — С. 155.
11. *Теорія держави і права. Академічний курс.* — С.316.
12. *Загальна теорія держави і права / За ред. В.М. Цвіка, О.В. Петрішина,* С. 155.
13. *Скаун О. Ф. Теорія государства и права (энциклопедический курс): учебн.* — Х.: Еспада, 2005. — С. 285-287.
14. *Проблемы общей теории права и государства: учебн. для вузов / Под общей ред. В.С. Нерсесянца.* — М. — 2007. — Норма. — С. 414.

